

Катерина Коротич

Мікрополе стихійних лих як фрагмент української мовної картини світу (на матеріалі української преси ХХ–ХХІ століть)

Коротич Катерина. Мікрополе стихійних лих як фрагмент української мовної картини світу (на матеріалі української преси ХХ–ХХІ століть). У статті на матеріалі української преси 1905–2009 років виявлено специфіку репрезентації асоціативно-семантичного мікрополя стихійних лих як фрагмента мовної картини світу. Схарактеризовано склад і структуру мікрополя, а також сполучуваність мовних одиниць на позначення небезпечних природних явищ і визначено

особливості номінації та концептуалізації останніх в українській мовній картині світу.

Ключові слова: асоціативно-семантичне мікрополе, мовна картина світу, дискурс преси, номінація, концептуалізація, сполучуваність, метафора.

Коротич Екатерина. Микрополе стихийных бедствий как фрагмент украинской языковой картины мира (на материале украинской прессы XX–XXI веков). В статье на материале украинской прессы 1905–2009 гг. выявлена специфика репрезентации ассоциативно-семантического микрополя стихийных бедствий как фрагмента языковой картины мира. Охарактеризованы состав и структура микрополя, а также сочетаемость языковых единиц, обозначающих опасные природные явления, и определены особенности номинации и концептуализации последних в украинской языковой картине мира.

Ключевые слова: ассоциативно-семантическое микрополе, языковая картина мира, дискурс прессы, номинация, концептуализация, сочетаемость, метафора.

Korotych Kateryna. Microfield of Act of God as Fragment from Ukrainian Language Picture of the World (on the Material of Ukrainian XX–XXI Centuries Press). In the article, on the material of 1905–2009 Ukrainian press, the specific features of representation for associative-semantic microfield of act of God as fragment from Ukrainian language picture of the world have been revealed. The composition and structure of the microfield as well as collocability of linguistic units designating dangerous natural phenomena are characterized. The latter nomination features and conceptualization in Ukrainian language picture of the world are determined.

Key words: associative-semantic microfield, language picture of the world, press discourse, nomination, conceptualization, collocability, metaphor.

Людину завжди цікавили природні стихії, що відбилось на лінгвальному рівні в появі численних слів та словосполучень на їх позначення. Так, мовний образ вітру в українській поезії 1910–1920-х років розглянула Л. О. Ставицька [5:93–94]. Семантичний розвиток лексем *вогонь*, *грім*, *вітер*, *буря* в українській поезії другої половини XX століття докладно проаналізувала Л. Г. Савченко, схарактеризувавши особливості їх поетичного слововживання та зафіксувавши, зокрема, у них появу нових значень [4:85–89, 96–99]. Переосмислення традиційного слова-символу *вогонь* у ліриці Б. Олійника та В. Коротича, набуття ним нового образного змісту простежив В. С. Калашник [1:23–25]. В. І. Кононенко розглянув специфіку функціонування слів-символів *вітер*, *вогонь*, *вода*, *буря*, *блискавка*, *гроза* на матеріалі

як української художньої літератури, так і усної народної творчості [3]. Регістрово-жанрові особливості повідомлень про стихійні лиха в інтернет-комунікації висвітлила Р. Карамішева, залучивши для цього аналіз мовленнєвих актів і фреймів [2].

Натомість ми ставимо собі за мету в цій розвідці визначити на матеріалі української преси 1905–2009 років специфіку репрезентації асоціативно-семантичного мікрополя стихійних лих як фрагмента мовної картини світу (МКС). Для цього ми схарактеризуємо структуру та сполучуваність одиниць на позначення небезпечних природних явищ і стихійних лих та визначимо особливості їх номінації, а також концептуалізації в українській МКС. Таке формулювання мети й завдань роботи зумовлене тим, що специфіка вербалізації концептуальної картини світу засобами різних функціональних стилів є одним із провідних питань у сучасній лінгвістиці.

За нашими спостереженнями, в основі мікрополя на позначення стихійних лих лежать відношення гіперо-гіпонімії. Гіпероніми *стихійне лихо*, *стихійне явище*, *природна катастрофа*, *природний катаклізм* належать до синонімічного ряду, де номен *стихійне явище* є нейтральним, тоді як решта одиниць створює градацію, виражаючи емоційне ставлення до денотата. Проте необхідно зазначити, що номен *стихійне явище* називає не тільки стихійні лиха, але й інші вияви стихій. Тому домінантою синонімічного ряду й узагалі аналізованого мікрополя є номен *стихійне лихо* як найбільш однозначний, узвичаєний і частотний. Синтаксичний номен *атмосферні аномалії* є гіперонімом до частини назв стихійних явищ, який об'єднує назви небезпечних нестандартних атмосферних явищ, він репрезентує також і відношення партонімії.

Гіперонімами *стихійне лихо*, *стихійне явище*, *природна катастрофа*, *природний катаклізм* об'єднуються гіпоніми на позначення їхніх видів: *землетрус*; *повінь*, *повідь*, *наводок*, *підтоплення*, *наводнення*, *сель*; *цунамі*; *шторм*; *шквал*, *шквалистий вітер*; *ураган*, *ураганний вітер*; *тайфун*; *торнадо*; *буря*; *лавина*; *пожежа* та ін. Щодо останнього номена необхідно відзначити, що спричинити виникнення позначуваного ним явища може не лише стихія, але й людина. Гіпоніми можуть утворювати синонімічні ряди (*повінь*, *повідь*, *наводок*, *наводнення* (застар.)). Належачи до синтаксичних номенів, вони диференціюються й стають водночас і гіперонімами (*пожежа* — *лісова пожежа*, *торф'яна пожежа*).

Достатньо розгалуженим в українській мові є угруповання на позначення розливу річок, причому у внутрішній формі слів увагу сфокусовано на різних ракурсах ситуації (*повінь, повідь, підтоплення, наводок, наводнення, сель*). *Повінь* і *повідь* пов'язані з наповненістю через край, *підтоплення* – з руйнівною дією води, *наводок* і *наводнення* – з водою, що перебуває над чимось.

У ядрі мікрополя перебувають найбільш уживані й відомі однослівні номени *повінь, повідь, пожежа, землетрус*. На периферії містяться одиниці, що з позамовних причин є менш застосовуваними в дискурсі української преси (*торнадо, тайфун*), мають складнішу будову (*зсув ґрунту*), належать до вузьких термінів чи позначають нетипові для всієї території України явища (*сель*).

Протягом ХХ століття мікрополе стихійних лих утратило деякі одиниці, що були витіснені синонімічними. Зараз, наприклад, нормативним є номен *землетрус* замість *землетрясенє*¹ («*Землетрясенє* в Галичині і на Угорщині» [Діло. – 1914. – № 117. – С. 3]) та номени *повідь, повінь* замість *наводнення*.

Номени з цього мікрополя протягом 1905–1990 років зазвичай застосовувались у нейтральних текстах, основною метою яких було інформування про подію («*Повідь в Австралії*» [Прикарпатська правда. – 1955. – № 42. – С. 4]). Надавана подекуди образність мала клішований характер («*Жертвами невагмовної стихії* стали жителі пустельного Раджастану» [Сільські вісті. – 1967. – № 233. – С. 4]). Якщо ж у повідомленні мова йшла про подолання небезпеки, спричиненої стихійним лихом, то насамперед використовувались і використовуються мовні засоби високого стилю, марковані конотацією урочистості («*У жорстокій битві з вогнем* потерпіло кілька чоловік» [Сільські вісті. – 1967. – № 245. – С. 3]; «*Вогняну стихію приборкано*» [Сільські вісті. – 1967. – № 238. – С. 3]; «*На півдні Австралії борються із лютим вогнем*» [Україна молода. – 2009. – № 27. – С. 9]; «*А прибулі згодом вогнеборці* встигли врятувати й подружжя» [Україна молода. – 2003. – № 122. – С. 8]). Отже, стилістичний реєстр таких повідомлень здебільшого був нейтральним або витриманим у високій тональності, чим автор наголошував на ролі людини в боротьбі з небезпекою, концептуалізований як битва.

¹Цитати й приклади наводимо відповідно до правопису та пунктуаційного оформлення оригіналу.

Натомість у сучасний період поряд із нейтральними повідомленнями маємо настанову на активне врізноманітнення викладу тропами, інтертекстуальними елементами («*Реве та стогне вітер з Сени* [заголовок]. Учора Францією пройшов найсильніший із 1974 року ураган» [Україна молода. – 2009. – № 25. – С. 5]), фразеологізмами («*“Червоний півень”* на Зеленому континенті [заголовок статті про пожежі в Австралії]» [Україна молода. – 2009. – № 27. – С. 9]; «*Знову запахло смаженим* [заголовок]. Влада Австралії попереджає про можливі наступні пожежі» [Україна молода. – 2009. – № 35. – С. 5]). Подекуди ігрова функція зумовлює, незважаючи на серйозність чи навіть трагізм повідомлень, уживання стилістично маркованих номенів із розмовним відтінком, що інтерпретують описувану подію як незначну («Що стосується Хоккайдо, то останнім часом його майже завжди *“трясе”*» [Політика і культура. – 2003. – № 42. – С. 27]). Таке стилістичне зниження опису події, на наш погляд, не відповідає змістові та є аномальним.

Автор повідомлення оцінює стихійні лиха («У цьому випуску міжнародної частини ПіКу ми поговоримо про стихійні лиха, зокрема про *чи не найжахливіші з них*, – землетруси» [Політика і культура. – 2003. – № 42. – С. 26]), осмислює їх крізь призму війни й, зокрема, зброї («*Стіна стихійного напалу* спопелила все на своєму шляху» [Україна молода. – 2009. – № 25. – С. 5]), хворобливих станів («Над світом 2005 року пролітають грізні бурі і шторми. Нашу планету *лихоманить*» [Березіль. – 2005. – № 10. – С. 146]), пекла («А от на другому березі [р. Стрий під час повені – *К. К.*]... було справжнє *пекло*» [Високий замок. – 2006. – № 58. – С. 6]; «*Пекло австралійське* [заголовок статті про пожежі в Австралії]» [Україна молода. – 2009. – № 24. – С. 6]), як гостя (*лютий гість із Заходу, незваний гість*).

На позначення стихійних лих уживають також узагальнювальні номени, що містять недостатню кількість інформації про подію, але є емоційно й оцінно насаженими («*Страшна катастрофа* – глобальні наслідки [заголовок статті про землетрус]» [Студентська газета. – 2005. – № 3. – С. 2]). Функціонуючи зазвичай у заголовках, вони розраховані на привернення уваги читачів і конкретизуються в тексті.

Номени-іменники на позначення стихійних лих найчастіше поєднуються з дієсловами руху («Сейсмологи раді бодай тому, що в Японському морі, звідки *прийшов* землетрус, не утворилися цунамі» [Україна молода. – 2005. – № 73. – С. 3]; «Природні катаклізми *перенеслися* на наш континент» [Голос України. – 2005. – № 3. – С. 1]); буттєвими дієсловами («Ми безтурботні і забуваємо про природні

катаклізми, терористичні акти, що можуть *статися* в будь-якому куточку земної кулі» [Україна і світ сьогодні. – 2005. – № 4. – С. 14]); дієсловами, що виражають зміну стану («В Індонезії *активізувався* вулкан» [Слобідський край. – 2005. – № 68. – С. 1]), характеризують руйнівну діяльність денотата («Минулими вихідними на північну частину Європи *обрушився* шторм... Крім того, у багатьох районах Англії, Уельсу і Шотландії *лютують* зливи і шквалистий вітер» [Голос України. – 2005. – № 3. – С. 1]; «Влада Австралії вчора видала попередження, що пожежі, які на початку лютого *спустилися* південь країни, можуть розгорітися з новою силою... Саме у штаті Вікторія починаючи з 7 лютого *вибухнуло* кілька сотень пожеж... Вогонь повністю *поглинув* дві тисячі будинків...» [Україна молода. – 2009. – № 35. – С. 5]). Одним із найяскравіших засобів характеристики стихійних лих є воєнна метафора, що уподібнює нищівні дії стихійних лих до дій військових супротивників («Ураган з Атлантичного океану *розпочав атаку* Франції вчора, а днем раніше він частково *захотів* північно-східне узбережжя Іспанії» [Україна молода. – 2009. – № 25. – С. 5]). Руйнівні дії явищ, названих аналізованими номенами, можуть також виражати сталі словосполучення («Бурі вже встигли *наробити лиха* у наших сусідів» [Україна молода. – 2005. – № 99. – С. 3]; «Лісові й торф'яні пожежі *становлять серйозну загрозу* для людей та сільськогосподарських тварин» [Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 2. – С. 5]) та віддієслівні іменники з аналогічною семантикою («Внаслідок *удару* стихії було знеструмлено і підтоплено сотні тисяч будинків. Найбільше постраждав від *розгулу* стихії південь Скандинавського півострова» [Голос України. – 2005. – № 3. – С. 1]). З номенами-іменниками поєднуються прикметники, що мають семи 'руйнування', 'небезпека' («...могутній і *руйнівний* землетрус у Південно-Східній Азії...» [Студентська газета. – 2005. – № 3. – С. 2]), а також зі значенням сили, інтенсивності (*могутній землетрус, потужний смерч*; «Вчора ураган вже значно *ослабленим* досяг Бельгії» [Україна молода. – 2009. – № 26. – С. 8]) та емоційної характеристики (*грізні бурі і шторми, страшна повідь*).

До конституентів мікрополя стихійних лих належать також фразеологічні одиниці – прислів'я, які влучно характеризують особливості ставлення людини до небезпечних ситуацій («*Не всяка хмара з громом, а хоч і з громом, то він, може, не гряде, а хоч і гряде, то не по нас, а як по нас, то, може, тільки опалить, а не вб'є*» [Перець. – 1954. – № 15. – С. 8]; «Влучно все ж таки вміють висловитися

сусіди-росіяни: “Доки *грім не гримне – мужик не охреститься*”» [Українське слово. – 2004. – № 44. – С. 3]). Ці народні вислови, що виникли на позначення небезпечних наслідків природних явищ, можна застосувати для характеристики будь-якої схожої ситуації в іншій сфері.

Отже, у мікрополі стихійних лих наявні гіперо-гіпонімічні, партонімічні, синонімічні й градаційні відношення між конституентами. Одиницями мікрополя є однослівні (передусім іменникові), синтаксичні й меншою мірою фразеологічні номени. Проаналізувавши сполучуваність номенів на позначення стихійних лих, робимо висновок про особливості їхньої концептуалізації в українській МКС. Стихійні лиха можуть пересуватися, є джерелом загрози, наділені руйнівною силою й викликають страх.

Література

1. Калашник В. С. Особливості слововживання в поетичній мові : [навч. посібн.] / В. С. Калашник. — Х. : ХДУ, 1985. — 68 с.
2. Карамішева Р. Регістрово-жанрові характеристики повідомлень про стихійні лиха на україномовних та англomовних інтернет-сайтах / Роксолана Карамішева // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. / [укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — Вип. 18. — С. 167—173.
3. Кононенко В. Символи української мови / Віталій Кононенко. — Івано-Франківськ : Плай, 1996. — 272 с.
4. Савченко Л. Г. Семантические изменения в украинской поэтической лексике советского периода : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Савченко Любовь Григорьевна. — Х., 1985. — 170 с.
5. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10—30 рр. XX ст. / Леся Ставицька. — К. : Правда Ярославичів, 2000. — 156 с.